

TÜRKLERİN ESKİ AİLE YAPISINA TEMEL SEMBOLLERİ AÇISINDAN BİR BAKIŞ

Berdi SARIYEV

Özet

Makalede eski Türklerin aile yapısının temel taşı olan “kerekü” (*gerege*-Türkmençe, *ev*-Türkçe, *öy*-Türkmençe, *üy*-Kırgızca, *ib*-Hakasça, *otağ*-Türkmençe, Uygurca, *tünek*- Türkmençe, *oda*- Türkçe, *çadır*, *yurt*- Türk lehçelerinin çoğunda) ve bunun parçalarıyla ilgili sembollerden söz açılmaktadır. Ayrıca aile fertlerinin hangi sembollerle temsil edildiğine dair bilgilerin yanı sıra bazı görüşler resimlere dayanarak ortaya konulmuştur. Ailedeki bütün sorumluluğu üzerine aldığı için erkek çadırın alt kısmını oluşturan “*tärim*” (ahşap iskele kısmı) sembolüyle, aile ile ilgili bütün şeylere yukarı seviyede gözetmenlik yapmasından (korumak, bakmak, özen göstermek) dolayı kadına çadırın üst kısmını oluşturan “*tüynük*” (ahşap daire kısmı) sembolüyle, karı koca ilişkisini ise çadırın alt ve üst kısımlarını birleştiren “*uk*” sembolüyle açıklanmaktadır. Türk lehçelerinin hepsinde de ailenin temel sembolü olan “*ev*” (çadır) ve evliliği ifade eden kelime olarak “*evlenmek*” fiili kullanılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Sembol, sembolizm, aile, çadır, ev, evlenmek, karı, koca, evlilik bağı, *tärim*, *tüynük*, *uk* (çadır parçaları).

Old Family Structure of Turks from the Point of View of Some Basic Symbols

Abstract

This article deals with “kerekü” (*gerege*-Turkmen, *ev*-Turkish, *öy*-Turkmen, *üy*-Kırghız, *ib*-Hakas, *otağ*-Turkmen, Uyghur, *tünek*-Turkmen, *oda*-Turkish, *çadır*, *yurt*-in most of the Turkish dialects), which was the foundation stone of family of old Turks, and the symbols of its parts. This study also illustrates the symbols that were used to represent each member of the family. The man is represented with “*tarim*”, which is the lower wooden part of the tent, since he has all the responsibility of the household. The woman is represented with “*tüynük*”, which is the wooden circular portion that constitutes the upper part of the tent as she has a heavier responsibility at home. The relation between husband and wife is represented with the symbol called “*uk*”, which connects the lower and upper parts of the tent. In all the dialects of Turkish “*ev*”(çadır); “home”(tent), which is the basic symbol of family, and “*evlenmek*”(to marry) are used.

Key words: Symbol, symbolism, family, tent, home, to marry, wife, husband, marriage bond, “*tarim*”, “*tüynük*”, *uk* (parts of a tent).

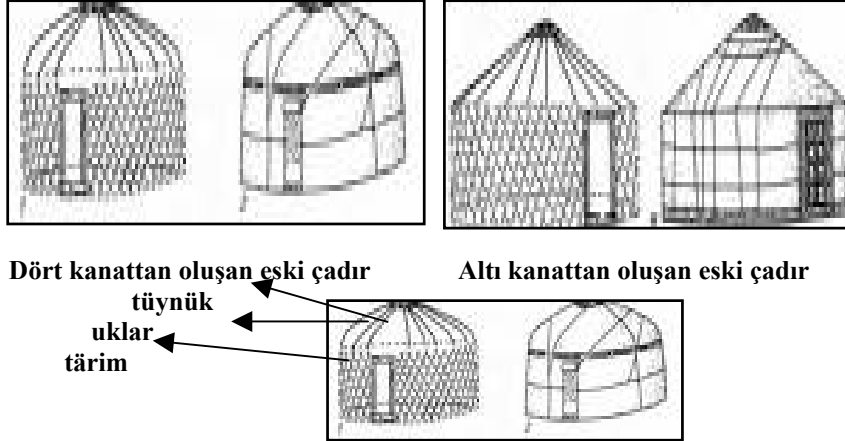
Sembolizm, her hangi bir amaçla dilde simge, heykel, suret, resim, timsal veya diğer işaretler topluluğunun kullanılmasıdır. Sembollerden oluşan her bir şeklin mutlaka bir anlamı da olacaktır. Biz bu makalede Türk aile yapısı ile ilgili bir örnekten bahsetmek istiyoruz.

Bilindiği gibi, devletin temel toplumsal kurumlarından birisi de ailedir. Diğer bir deyişle, karı – koca, ana – baba ve evli ya da bekâr çocuklarla, yakın akrabalarından oluşan, aynı **çatı altında** ya da **hanede** yaşayan toplumun en temel insan grubu ve kurumudur.

Bu makalede kullanacağımız ilk örnekte yukarıda bahsedilen **çatı** ve **hane** sembolünden söz açmayı düşündük. Örnekten de anlaşılacağı üzere Irk Bitik'in son derece ilgi çekici bir yapısı, dili ve üslubu vardır. Irk Bitik'teki hayvanlarla ilgili semboller hakkında bazı araştırmalar yapılmıştır¹. Bunlardan başka da adı geçen eserde eski Türk çadır hayatı ile ilgili bazı bilgilerle de karşılaşabiliyoruz.

Örnek: “**kerekü: içi: ne: teg: ol: tüğünüki: ne: teg: ol: közünüki: ne: teg: körüklüg: ol: egni: neteg: edgü: ol: bağışı: ne: teg: bar: ol: tir: ança: bilinler: ayıg: edgü: ol:**”².

Bu cümlede eski Türk çadırından bahsedilmektedir. Metindeki terimlerin hepsi de Türk çadırının parçalarıdır. “**Kerekü**” eski dönemlerde Türklerin kullandığı çadırların alt kısmıdır, ev anlamında “gerege” sözcüğünü de kullanan Türkmenler günümüzde çadırın alt kısmına “**tärim**” derler. “**Tüğünüki**” çadırın üst kısmıdır, buna günümüzde Türkmenler “**tüynük**”, Kırgızlar “**tündük**” derler.

¹ Eski Türkçe Fal Kitabı IRK BİTİĞ' DE Sembollerin Kavramsal Temeli. Rusçadan Çeviren: Dr. Halil İbrahim Usta. *Türkoloji Dergisi*, XIV. Cilt – 1. Sayı, Ankara , 2001, s.195- 212,.

² Hüseyin Namık Orkun. Eski Türk Yazıtları. Ankara, 1994,s.269.

Mahmut Kaşgarlı'nın sözlüğünde bu kelime şöyle açıklanmaktadır: “**keregü**: *Türkmenlerce “çadır” demektir, göçebelere “kışlık ev” anlamına gelir.*” (DLT, I, s.447).

Bilindiği gibi hayvancılıkla uğraşan ve yılın mevsimlerine göre göç etmeye mecbur olan Türkler bu tarz hayata uygun olarak sabit binalar yerine “KEREKÜ” adı verilen çadırları kullanmışlardır. Bu çadırları süratle toplayıp genelde iki parça halinde hayvanların yardımıyla herhangi bir yere nakletmişlerdir.

Göç zamanında ilk olarak bu çadırların ahşap kısmı bir hayvan üzerinde, sonra diğer parçaları ise başka bir hayvan üzerinde nakledilir.

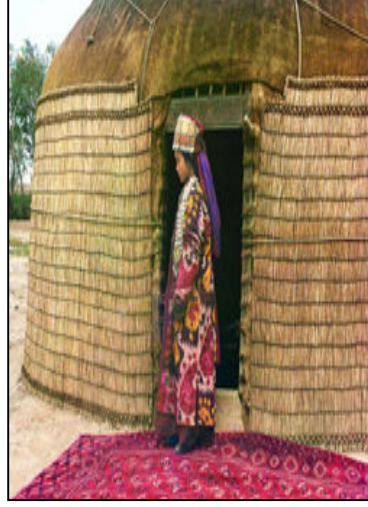
Resimde görüldüğü gibi birinci devenin üzerinde çadırın temel parçalarından TÂRİM, UK, TÜYNÜK bulunmaktadır. Çadırın temeli olduğundan dolayı bu üçü ayrıca taşınmaktadır.

Türkmenistan'da Nisan 2008'de yapılan Uluslar arası Yayla Festivalinde Türkmen-Türk kardeş ülkeleri eski yaşam kültürünün değerli eşyalarından birisi olan "kerekülerini", yani çadırlarını yan yana sergilediler. Bunun anlamı ise ecdatlarımızdan kalan milli değerlerimizi sahip çıkarak yeni boyut kazandırmak olarak yorumlanabilir.

Üzerinden epey zaman geçmesine rağmen eski Türk çadırları kendi yapısını korumuştur.

Türkmen Çadırı

Yörük-Türkmen Çadırı

İrk Bitik metnindeki “KEREKÜ” nün, yani ilk Türk çadırının eski zamanlardan beri kullanılagelen bu örneklerinin bazı bölgelerde günümüzde önceki hizmetini yavaş yavaş kaybettiği de görülmektedir.

Türkmenlerde “kerekü” (gerege) deve üstünde yapılan taht anlamında da kullanılmaktadır:

Öncelikle İrk Bitikle ilgili şu hususa dikkatinizi çekmek istiyorum: Eserin adı ile ilgili sözcüklerin ikisi de (İRK ve BİTİK) Türkçedir. Fakat bazı araştırmacılarımız nedeni bilinmeyen sebebe göre onu “Falname” olarak adlandırmayı tercih etmişlerdir. Bazen bu eseri içeren metinlerin kuru ve boş hurafelerden, inançlardan ibaret olduğunu savunanlar bile olmuştur. Türkmen Türkçesinde “İRK” (Türkmen Türkçesinde ırk, soy anlamında) ve “PETEK” (Türkmen Türkçesinde mektup, yazı anlamında) kelimeleri günümüzde de kullanılır. Öyle ise soyağacı anlamına gelen eserin (İrk Bitik) adını neden falname ya da fal kitabı şeklinde almalıyız. Ayrıca şunu da belirtmek isterim, yani eski dönemlerdeki Türklerle ilgili eserlerin hurafe ile ilişkisinin olduğuna da şahsen inanmıyorum.

Bu örneğimize dikkatle bakarsak Türk dünyasının aile yapısı ve onun temelinde yatan sembolü bulabiliriz. İşte, o sembol dediğimiz, yani “KEREKÜ” (öy/ev) sözcüğü. Türkmen Türkçesi’nde bu kelime “GEREGE” şeklinde eski anlamını taşımakta ve bu gün bile kullanılmakta olan bir sözcüktür. Türkmen çadırının temeli demektir. Buna bir başka ifade ile “*Türkmen ak öyi*” (Türkmen Ak Evi) de diyebiliriz. Kırgızlar ise “*Boziy*” ismini kullanırlar³.

“kerekü: içi: ne: teg: ol: tüğünüki: ne: teg: ol: közünükki: ne: teg: körüklüg: ol: egni: neteg: edgü: ol: bağışı: ne: teg: bar: ol: tir: ança: bilinler: ayg: edgü: ol: ” (Çadırın içi nasıl, duman deliği nasıl, gözeneği nasıl güzel ise, onun egni ne derecede iyi ise, bağış ipi nasıl sağlamsa, yapısının daha da iyi olacağını düşününüz- tercümesi BS-e aittir.)

Bu metinden alınan örnekte ilk önce, yani başlangıç noktasında bir “İRİM” (Türkmençe bir kelimedir, güven belirtisi, yemin etme anlamında) olduğunu kabul etmek lazım. Fakat İRİM, fal değildir, ayrıca örnekte de anlaşılacağı gibi burada Türklerin yaşam tarzı ve hayatından bahsedilmektedir, aile yapısından söz açılmaktadır.

Türkmen Türkçesinde kullanılan “İRİM”, güvenilen halk inancı, uğurlu, hayırlı yol anlamındadır. Türkmenler her hangi bir çalışmaya başlarken “İRİM” ederler, yani iyi dilek tutarlar. Eğer bu dilek edilmemiş ise “Geleneksel inancımıza iyi olmaz” (İrimına yağşı däl; İrimına govı däl) derler. Ayrıca Türkmenler günümüzde de “İRİM-İRİM, YOM-YOM” (inancımız tam, isteğimiz yomdur, yani manevi destektir) anlamında deyimlerini kullanırlar.

Dolayısıyla Türkmenlere göre, bu metinde eski Türkmen çadırının kısımları bu günkü terimleri ile ortaya konulmuştur. Karşılaştırınız:

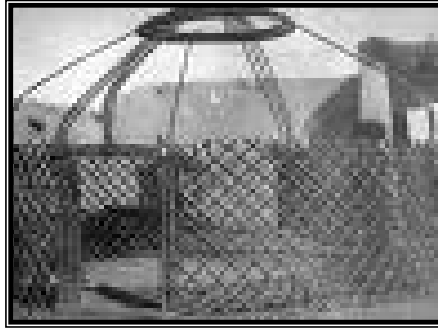
³ Naciye Yıldız. Somut ve Soyut Kültürel Miras: Boziy. Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, 2007, Cilt 4, Sayı 2, s.7–30.

Kerekü = gerege; **tüğünüki** = tüynügi; **körüklüg** = görklügi; **közünüki** = gözeneği; **eğni** = egni; **bağışı** = bağış (bağış bağı adı verilmiş ipi)...

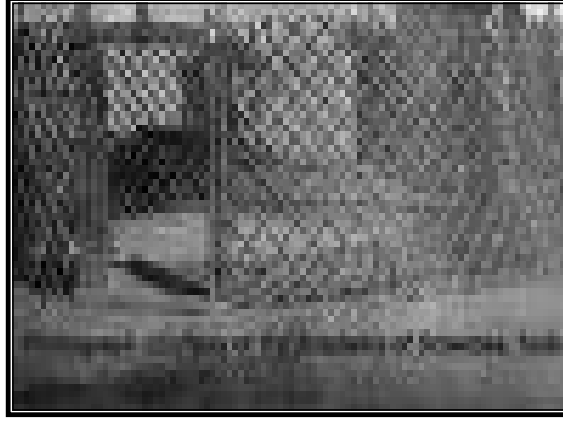
Karşılaştırmak için verdiğimiz bu terimlerin hepsi günümüz Türkçesinde aynen kullanılmaktadır. Demek ilk başlangıçta Türkmen çadırının kısımlarıyla ilgili bir “ırım” orta atılmıştır. Sonra bu “ırım” git gide olgunlaştırılmaya başlar ve “yom”a kadar geliştirilir. Burada “yom”un yorumu veya anlamı şöyledir: Nasıl inşa edersen, o kadar dayanır, nasıl yetiştirirsen o kadar büyür, eğitsen, eğilir, eğitmezsen kırılır, ne ekersen, onu biçersin. Bundan başka da örnek metinimiz o kadar küçük olsa bile konusu çok büyük ve önemlidir, daha doğrusu konu aile yapısıyla ilgili bir konudur.

Eski zamanlarda Türklerde aile temelini timsali sayılan “**kerekü**” (*gerege*) hakkında ayrıntılı bilgi vermeden önce Türkmen Türkçesinde kullanılan “*öylenmek*”, (evlenmek), “*öylendirmek*” (evlendirmek), “*öyermek*” (evlendirmek), “*öyli-işikli bolmak*” (evlenmek; ev sahibi olmak), “*başını çatmak*” (evlendirmek), “*yaş çatınca*”, (genç evliler) “*goş birikdirmek*” (evlenmek); “*öyünü yıkmak*” (evini yıkmak), “*ugunu yekelemek*” (evini, ocağını zayıflatmak anlamında) birçok kelime ve deyimlerin eski “kerekü” kelimesiyle ilişkisinin olduğunu söylemek gerekir.

Böylece Türklerde aile temelini **kerekü** (ev/öy) oluşturur. Kerekü (*gerege*) yapısı açısından üç kısımdan ibarettir: 1.TÄRİM (evin alt kısmı, ahşaptan yapılan parçaları) 2.TÜYNÜK (evin üst kısmı, ahşaptan yapılan yuvarlak biçimdeki çember, ağaçtan halka), 3. UK (Tärim ile Tüynüğü birleştirmek amaçlı ağaçtan yapılan uzun çubukların her birine verilen ad). Türk aile temelinde de üç unsur temeldir: 1.ERKEK, 2.KADIN, 3.KARI KOCA İLİŞKİSİ.

Sembolizme göre yukarıda bahsettiğimiz Türk çadırının temeli olan **TÄRİM** sembolü aile reisi olan **ERKEĞİ** temsil eder. TÄRİM'e evin yapımında veya çadırın inşasında alttan yer verilmektedir.

Bunun kendine göre anlamı şudur, yani erkek (aile reisi) aile ile ilgili bütün sorumluluğu üzerine almasından kaynaklanmaktadır. Bir başka deyişle TÄRİM evin veya çadırın dayanak noktasıdır. Türkmen çadırının yapı büyüklüğüne göre TÄRİM ile ilgili kanat sayısı da değişebilir: dört kanat, altı kanat, sekiz kanat. Örnek aldığımız metindeki kelimelere göre ikinci sırada **TÜYNÜK** (duman deliği) sözcüğü gelir.

Türk çadırının ikinci bir önemli kısmı olan TÜYNÜK sembolü ailede değerli bir yeri olan **KADINI** temsil eder. TÜYNÜK'e evin yapımında veya çadırın inşasında üstten yer verilmektedir. Böyle yapılmasının nedenlerinden biri de şudur, yani aile ile ilgili bütün şeylere yukarı seviyede gözetmenlik yapmasından (korumak, bakmak, özen göstermek) kaynaklanmaktadır.

Yukarıdaki tüynüklerden Türkmenlerinki (aşağıda) biraz farklıdır, yani çemberin dış halkası iki tanedir.

Türk çadırının temeli olan TÄRİM ile TÜYNÜK'ü birbirine bağlamak için üçüncü bir unsur şarttır. Demek, evin ev olmasında sadece TÄRİM ile TÜYNÜK yetmiyor, bağlayıcı bir element gerekli. Sözü nü ettiğimiz bu element ise UK'tur. UK sembolü evlilikte karı koca ilişkisini temsil eder.

Böylece, kerekü'nün üç temel sembolü bulunmaktadır: 1.TÄRİM, 2.TÜYNÜK, 3.UK. Ailede de üç tane önemli unsur vardır: 1.ÄR (ERKEK), 2.AYAL (KADIN), 3. KARI KOCA İLİŞKİSİ. Sonuçta, Türk ailesinin temelinde eski Türklerin çadırının (evinin) yattığı bir gerçektir.

Azerbaycan Türkçesi: “ev + länmək”

Başkurt Türkçesi: “öy + läniv”

Kazak Türkçesi: “üy + lenüv”

Kırgız Türkçesi: “üy + lönüü”

Özbek Türkçesi: “üy + länmâq”

Tatar Türkçesi: “öy + länü”

Türkiye Türkçesi: “ev + lenmek”

Türkmen Türkçesi: “öy + lenmek”

Uygur Türkçesi: “**öy** + länmək”⁴

Hakas Türkçesi: “**ib** + lenerge”⁵

“Hakaslarda Geleneksel Kültür ve Yaşam”⁶ adlı kitabın yazarı V. Y. Butanayev’e göre, Hakaslar XVII-XIX. yüzyıllarda “**ib**” adı verilen çadırlarda yaşamışlardır. Hakas Türkçesinde “**ib**” kelimesi sadece çadır anlamında değil, geniş anlamda “ev” sözcüğü için de kullanılmıştır. Hakas Türklerinin geleneksel çadırına “**tirmelig ib**” (ahşaptan yapılmış ve çabuk toplanılabilen gözenekli ev anlamındadır) denir”.

Türkmen Türkçesi ile Hakas Türkçesindeki çadırla ilgili terimleri karşılaştırmaya çalıştık. Araştırma sonucunda Hakaslardaki “**tirme**” “**tirmelig ib**”, “**uh**” gibi çadırla ilgili terimlerin Türkmen Türkçesindeki “**tärim**”, “**tärimli öy**”, “**uk**” ile aynı anlamı taşıdığını tespit ettik. Ayrıca Türkmenlerde de, Hakaslarda da çadırdaki okların (uk ve uh) sayısının eşit olduğunu iki halkın folklorundaki malzemeler dayanarak ortaya çıkardık.

Hakas Türkçesi (bulmacadan bir örnek): “**Alton xusxaçaxtıñ tumzuğı pir**” (uglıg ib); (Türkiye Türkçesi: Altmış serçe kuşun hepsinin bir gagası var. Cevabı: oklu (uklu) ev).

Türkmen Türkçesi (ninniden bir örnek): “**Altmış başlı ak öyüñ yaraşığı sallançak**” (Türkiye Türkçesi: Altmış başlı (oklu/ uklu) ak evin güzelliğinden bir örnek de beşiktir).

Demek, Hakasların ve Türkmenlerin çadırlarındaki ukların / ug/uhların sayısı altmış tanedir.

Yukarıdaki örneklerden de görüldüğü gibi Türklerde aile oluşturmayı anlatmak için Türk lehçelerinin hepsinde “ev” ile ilgili fiil kullanılmaktadır. Semantik açıdan bakıldığında aile temeli inşaattan başlar. Başka bir deyişle yeni bir ev kurmakla başlar. Bundan dolayı Türkler eski çadırlarını bu gün müzelerde korumaktadırlar.

⁴ Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü. I, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1991, s. 228–229.

⁵ V. Y. Butanayev. Tradishionnaya Kultura i Bit Hakasov. Abakan, 1996, s. 50.

⁶ V. Y. Butanayev. Adı Geçen Eser, s. 47–68.

Eski Türkmen çadırı (evi), onun yapısı ile ilgili çok sayıda semboller bulunmaktadır, bunlardan bazılarının neyi temsil ettiklerini Türkmenler şöyle şekilde açıklarlar:

1) TÄRİM (evin alt kısmı, ahşaptan yapılan parçaları) ile TÜYNÜK (evin üst kısmı, ahşaptan yapılan yuvarlak biçimdeki çember, ağaçtan halka) , UK' un (birleştirmek amaçlı ağaç çubukların her birine verilen ad) yardımıyla birleştirildiği zaman evin yapısında gözenekler oluşur. Bu sembol, ailede çocuğu temsil eder. 2) ÜZÜK = DURLUK – aile kıyafetlerini temsil eder. 3) SERPİK- aile ferdinin, genelde üstte yer aldığından dolayı kadının örtüsünü temsil eder. 4) ÇAGARIK –aile ferdinin genelde ev yapımında üstte yer aldığı için kadın güzelliğinin timsalidir. ÇAGARIK ile ilgili Türkmenlerin arasında çok eskiden gelen bir rivayet söylenmektedir. Bu rivayete göre, eski dönemlerde kız görmek için gittiklerinde haberi çocuklardan, gençlerden saklamak amacıyla “ev görmek” için gidiyoruz derlermiş. Günlerin birinde aynı şekilde ifade ile yola düşen karı koca oğlunu evlendirmek için komşu köye gider. Onların geldiği evin sahipleri durumu anlarlar. Kızın annesi oğlanın annesine bakarak “Bizim evimizi beğendiniz mi?” der. Oğlanın annesi şöyle yanıt verir: “Evet eviniz çok güzel bir evmiş, fakat küçük bir kusuru var, evinizin ÇAGARIĞI biraz eğri imiş” diyerek kızın gözünün şaşığı olduğunu belirtir. Zeki kız hemen bu cevaptan neyin kastedildiğinin farkına varır. Durumun kötü sonuç verebileceğini duyan kız bir çıkış yolunu düşünmüş ve sofrayı toplamak amacı bahane edip, eve girmiş ve usulca sofrayı toplamış, sonra evden çıkarken gelen misafirlere duyulacak bir şekilde “ÇAGARIĞI eğri ise de dumanı doğru çıkandır” demiş. 5) EĞİN – ailede eğitimi, okuma, yazmayı temsil eder; 6) KAPI, EŞİK, EŞİKSÖYE – ailedeki misafir severliğin simgesi; 7) DÜZÜYÜP – karı koca ilişkisini,

evliliğin sağlamlığını temsil eder; 8) OCAK – ailedeki hayatı, yaşamı ve onun devamlılığını temsil eder; 9) TAGAN (sacayağı) – ailedeki devletliliği, mutluluğu temsil eder; 10) KAZAN –ailedeki bereketliliği temsil eder vs.

İlk aldığımız “kerekü” örneğine göre incelememizin sonucunu şöyle özetleyebiliriz: **Eski Türk aile yapısı sağlam bir inşaat sembolizmine dayanmaktadır. Başka halklarda benzeri bulunmayan bu binanın ustası da Türklerdir. Aile yapısının temel taşının tercihi konusunda Türklerin kendi yaşam tarzından asla uzak olmadığı görülmektedir. Türk lehçelerinin hepsinde “ev” isminden yapılan fiil (evlenmek), başköşe adı verilen “tör”, “töre geçin” (törlötünüz) (Türkmen, Kırgız, Özbek, Kazak.. Lehçelerinde) ilgi çekicidir.**

Kaynakça

- BUTANAYEV, V. Y., (1996). *Tradishionnaya Kultura i Bit Hakasov*. Abakan, s. 47–68.
- ÇORUHLU, Yaşar, (1994). “Türk Sanatında Av Sembolizmi”, *Arkeoloji ve Sanat*, 76, Ocak-Şubat, s.13–25.
- ÇORUHLU, Yaşar, (1994). “Türk Sanatında Görülen Hayvan Figürlerine ‘Gök’ ve ‘Yer’ Sembolizmi Açısından Bir Bakış”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 87, İstanbul, s.17–42.
- ÇORUHLU, Yaşar, (2001). “Göktürk Sanatında Dini Nitelikli Heykeller ve Tasvirler”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 2000*, Ankara, s.95–146.
- DİVANÜ LÛGAT-İT-TÜRK TERCÜMESİ* (1992). Çeviren: BESİM ATALAY, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, I cilt, s. 447.
- ERSOY, Necmettin, (2000). *Semboller ve Yorumları* (Bölüm I-III), İstanbul.
- KARŞILAŞTIRMALI TÜRK LEHÇELERİ SÖZLÜĞÜ (1991). I, II cilt, *Kültür Bakanlığı*, Ankara, s. 228–229.
- ORKUN, Hüseyin Namık, (1994). *Eski Türk Yazıtları*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, s.269–270.
- ÖĞEL, B., (1999). *İslamiyet’ten Önce Türk Kültür Tarihi, Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- STEBLEVA, İ. V., (2001). *Eski Türkçe Fal Kitabı İRK BİTİĞ’ de Sembollerin Kavramsal Temeli* (Rusçadan Çeviren: Dr. Halil İbrahim Usta), Ankara, *Türkoloji Dergisi*, XIV. Cilt – 1. Sayı, s.195- 212.
- TÜRKMEN DİLİNİN SÖZLÜĞÜ* (1962). Aşgabat, s. 328; 241; 195.
- YILDIZ, Naciye, (2007). “Somut ve Soyut Kültürel Miras: Bozüy”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 4, Sayı 2, s.7–30.